

ATATÜRK'ÜN KADIN HAKLARI BAKIMINDAN TÜRK-İSLÂM KÜLTÜRÜNE HİZMETİ

Prof. Dr. Âmiran KURTKAN (Bilgiseven)

makalede
Bu konferansta takip edilen ana gaye, Türk milletinin büyük kurtarıcısı Mustafa Kemal Atatürk'ün yer yer yanlış yorumlanmış olan bir özelliğini açıklığa kavuşturabilmektir. Şimdiye kadar bazı makalelerde ve konferanslarda Atatürk'ün sanki, kadın hakları bakımından İslâmiyetin gösterdiği hedeften tamamen farklı bir hedef güderek, inkılâpları böylece başarabildiği öne sürülmüştür. Halbuki böyle bir yorumun hatalı olduğunu rahatlıkla ifade edebilmemiz mümkündür.

Kadın hakları inkılâbının *İslâmiyete karşı* başarılmış olduğunu zannedenlerin düştükleri hata, iki noktada özetlenebilir: Onlar, ilk olarak, İslâmiyetin özünde mevcut olan *inkılâpçı, lâik ve zamanın şartlarına göre uyum sağlayıcı* nitelikteki fevkalâde elâstikiyeti görmemişlerdir. İkinci olarak da, İslâmiyetin hiç bir zamana ve hiç bir cemiyete göre geçerliliği yok edilemeyecek olan Tevhit'den ibaret (cemiyetin birlik ve bütünlüğü esasında ifadesini bulan) temel akidesinin (bir tabiat kanunu gibi ölümsüz olan ana gerçeğinin) iyi anlaşılabilir hale geldiği, gerileme devri Osmanlı cemiyetinde mevcut tatbikat bozukluklarını, İslâmiyetin kendisinde mevcut bozukluklar gibi görmek hatasına düşmüşlerdir.

Buna karşılık, Atatürk'ün başarısı üç noktada özetlenebilir: Atatürk, ilk olarak İslâmiyetten önceki dönemde mevcut Türk-topluluklarının dahi feminizm açısından son derece taminkâr bir sosyal yapıya sahip olduklarını belirleyen bir tarih şuuru ile hareket etmiştir. İkinci olarak, İslâmi Tevhit akidesinde ifade olunan *bütüncü görüş*'ün ve bunun zarurî bir neticesi olan lâiklik prensibinin ve ka-

dın haklarının İslâmiyetin de gereği olduğunu idrak etmiştir. Üçüncü olarak Atatürk, İslâm dininin akılcı bir din olduğunu belirterek, Türk-İslâm kültürünün, dejenere edilmemiş hâlile sahip olduğu aslı değerleri müdafaa ederken, sonradan bozulmuş İslâmî tatbikata karşı da haklı olarak cephe almıştır. Bundan ötürü Atatürk, Türk-İslâm kültürünün öz değerlerine vâkıf bir aydın olarak hem zamanın ve cemiyetin şartlarına, hem de İslâmiyetin öz değerlerine uygun müesseselere imkân veren inkılâpların yapılabileceğini, o inkılâpları fiilen yaparak gösterebilmiştir.

Bu konferansta biz, evvelâ İslâmiyetten önceki devrin Türk kültüründe mevcut ve İslâmî Tevhid akidesine esasen uygun olan kadın-erkek bütünlüğünü ve bundan doğan ahengi izaha çalışacağız. Daha sonra, yükselme devri Osmanlı Cemiyetinde mevcut olan ve bilhassa Tasavvuf erbabı tarafından çok doğru bir şekilde izah edilen kadın-erkek bütünlüğünün, duraklama ve çöküş devrinde nasıl yanlış bir tarzda yorumlanarak kadınların ezilmesini kolaylaştıran bir tatbikatın başlatıldığını göstereceğiz. Nihayet, Atatürk'ün getirdiği inkılâplardan kadın hakları inkılâbının, Türk-İslâm kültürünün öz değerlerinden sağlamlık kazanan bir temel üzerinde nasıl muhkem bir şekilde tutunabildiğini de açıklamağa gayret edeceğiz.

İslâmiyetten önceki Türk topluluklarında kadın haklarının hangi seviyede olduğu hususu pek çok eserde yer almıştır. Ziya Gökalp'in önemle üzerinde durduğu bu konuyu biz, Prof. Dr. Âfet İnan'ın bir eserine müracaat ederek özet halinde belirtmekle yetineceğiz. Prof. İnan'a göre Orta Asya'nın bozkırlarından Fransa içlerine kadar uzanan "geniş ülkelerdeki Hunlara ait bilgiler, kadının da erkeği ile beraber aynı iş ve hakka sahip olduğunu belirtmektedir. Ancak (İskitler gibi) Hunlardan da yazılı vesikalarımız yoktur. "Asya Hunlarının Çinlilerle olan temaslarında, Türk Hakânı yanında Hâtun'un da *resmen* yer aldığı ve her ikisinin birden devleti temsil ettiği kaydedilmiştir. Avrupa Hunlarında kadın, erkeği ile beraber ordu birlikleri içinde, hareket halindeki cemiyetin bir ferdidir." "Asya ve Avrupa Hunlarından sonra Orta Asya'da kabileler adına teşekkül eden pek çok devletler kurulmuştur. Bunlardan (en şöhretli olanlarından Göktürkler yazılı kitabeler bırakmışlardır. Göktürkler ve Uygurların da ayrı ayrı yazı sistemleriyle yazılmış Türkçe vesikaları bulunmuştur". "Orhun kitabelerine göre, Kutluk Han'ın ölümünden sonra oğul-

larının velisi, anaları Bilge Hâtun olmuştur. Yine kitabelerde Hâkan, babasının ve anasının beraber tahta çıktıklarından bahseder". "Türk kadını aile hayatında erkekle eşit durumdadır. Yani, ana ve baba, çocuklardan aynı derecede mesüldür". "Türk kadını, giyim itibarıyla kapalı değildir. Çünkü o, evinde, çadırında, arabasında, atı üzerinde hep erkeklerle beraberdir. Hak ve mesuliyetler paylaşmış, kavim bütünlüğünü ve devlet otoritesini kadın, erkeği ile beraber temsil etmiştir".¹

Daha sonra İslâmiyeti kabul eden Türkler, kendi kültürlerinin müsait özelliği dolayısıyla İslâmî *Tevhit* inancının kadın-erkek bütünlüğünü telkin eden karakterini kolayca benimsemişlerdir. Gerçi Karahanlılar zamanında ilk İslâmî Türkçe eser olan Kutadgu Bilig'te, eserin yazarı Yusuf Has Hâcib'in yer yer, Orhun Kitabelerine nazaran kadın haklarına daha az önem verdiğini belli eden ifadelerine rastlanılmaktadır. Fakat, Selçuklular devrinde meşhur Arap Seyyâhı İbni Battuta'nın (1304-1369), 14. cü asır başlarında, kendisini misafir eden Anadolu şehirlerindeki Türk ailelerinin sosyal hayatları ve âdetleri hakkında verdiği izahlar son derece ilgi çekicidir. İbni Battuta, Alanya yolu üzerindeki bazı köylerin halkından bahsederken, kendisini misafir eden Türk ailelerinde kadınlar ve çocuklarla beraber oturabildiğini, kadınların saklanmadıklarını, hatta köyden ayrılırken, kendilerine veda ettiği Türk kadınlarının (aynı kavimden birisi imiş gibi) kendisinden ayrılmaları dolayısıyla göz yaşları döküp üzüntülerini ifade ettiklerini belirtmektedir.²

Prof. Dr. Âfet İnan'a göre, "IX. asırdan itibaren, belki de daha önce teşekkül etmeye başlamış olup, elde bulunan metinlerin ise XV. asırda yazılmış olduğu tespit edilmiş" olan Dede Korkut Oğuznamelerinde, "Türk kadınının cemiyetteki yeri hemen hemen ön plândadır"³. Kadın ve kızların, eşya gibi, maddi bir bedelle alınabilen şahsiyetsiz varlıklar olmadığını gösteren şu satırlar, Türk Kadınının üstün karakterini ortaya koymaktadır:

"Kanturalı'ya haber oldu. Baban geldi dediler. Kırk yigidiyle babasına karşı çıktı, elini öptü.

- 1) Bk. Prof. Dr. Âfet İnan, Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, sf. 25-27.
- 2) Bk. Prof. Dr. Âfet İnan, aynı eser, sf. 40-41.
- 3) Bk. Prof. Dr. Âfet İnan, aynı eser, sf. 46.

— Canım babam, bana yarar kız buldun mu? dedi.

Babası

— Buldum oğul, hünerin varısa dedi.

Kanturalı:

— Altın, akça mı ister? Katır biserek mi ister? dedi.

Babası:

— Oğul, hüner gerek hüner, dedi.

Kanturalı:

— Baba, yelesi kara Kazılık atıma eyer vurayım, kanlı kâfir eline akın edeyim, baş keseyim, kan dökeyim, kâfire kan kusturayım, kul, karavaş getireyim, hüner göstereyim dedi.

Kanlı Koca:

— Hay, canım oğul, hüner dediğim o değil,..... dedi”⁴.

Âfet İnanın da belirttiği gibi “Dede Korkut destanlarında, sevgi ve saygı esası üzerine kurulmuş aile birlikleri vardır. Tek kadınla evlilik esastır. Kadının çocuğu olmasa dahi, erkek, ikinci bir evliliği düşünmez” görünmektedir⁵.

Osmanlı İmparatorluğunun bilhassa gerileme devrinde ise, kadın’ın sosyal mevkiinin sarsıldığı göze çarpar. Halbuki, Türklerin ne millî kültürlerini değiştirecek bir kavmî karışma sonucu ortaya çıkan bir bozulma, ne de Kur’anın ifadelerinde bir tahrif olmamıştır. O halde, Türk-İslâm kültüründe kadın hakları bakımından ortaya çıkan bozuluşun izahı ne suretle mümkündür?

İmparatorluk tarihinde kadın’ın aşırı örtülü hale gelmesi, erkek tarafından tek taraflı irade beyanile boşanabilmesi, bir erkeğin dört kadınla evlenebilmesi, kadınlara iş hayatının yasak edilmesi gibi tat-

4) Bk. Dede Korkut Hikâyeleri (Düzenleyen: Orhan Şaik Gökyay), Kültür Bakanlığı Halk Yayınları No. 1, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, sf. 135-136.

5) Bk. Âfet İnan, aynı eser, sf. 47.

bikat örnekleri, bilhassa Osmanlı Cemiyetinin sosyal bünyesinde beliren diğer zaaf alâmetleriyle birlikte ortaya çıkmıştır. Gerçi, eski Türk geleneklerinin ve İslâmın özüne uygun tatbikatın bozuluşunda ve kadın'ın örtülü ve kapalı bir hayata mahkûm edilmişinde İran ve Bizans'ın etkilerini belirtenler olmuştur. Fakat, bizce asıl önemli nokta, sosyal bünyenin bu etkilere mukavemet edemeyecek kadar çürümüş olmasında aranmalıdır. Bu çürüğüşte, iktisadî, siyasî pek çok faktörün etkilerinin yanı sıra, en önemli faktörlerden biri olarak İslâmiyetin bir sosyal iç kuvvet niteliğindeki fevkalâde özünün ve değer hükümlerinin kasten veya bilmeyerek yanlış yorumlanmasının rolü olmuştur diyebiliriz.

Yanlış yorumlar, evvelâ kadın'ın şahsiyeti hakkındaki anlayışları çarpıtmaya yönelik hatalı görüşlerden kaynaklanmıştır. Bu hataları kavrayabilmemiz için "kadın nedir?" sorusuna yorumcuların verdikleri yanlış cevabı belirtmekle konuya girmemiz uygun olur.

Terbiyevî bir süre için *dinî* ve *dünyevî* liderlikleri kendi şahsında birleştiren, fakat bunları asla birbirine karıştırmayan İslâm peygamberinin daha VII. asırda kadınlara (kendi dünyevî liderliği için beyatlarına müracaat etmek suretile) siyasî seçim hakkını verdiği mâlumdur. Halbuki, seçme hakkına ancak XX. asırda kavuşan Avrupalı ve Amerikalı kadınlara^{5a} nazaran bu kadar erken bir dönemde kendilerine siyasî haklar tanınan İslâm kadınlarının şahsiyet gücünü teslim eden İslâmiyet, sonraları o kadar yanlış anlaşılmıştır ki, bir taraftan bey'atına müracaat edilirken öbür taraftan kadın'ın bazı hadislerde "dünya mataı" olarak gösterildiğini zannedenler dahi mevcut olabilmıştır. Halbuki, kadın'ın, dünya matalarının en hayırlısı olduğunu ifade eden hadis, aslında kadınların bizzat kendilerini değil, fakat, kadın hakkındaki bir görüşü ifade etmektedir. Her şeyi maddi yönden ele alan bir dünya görüşüne sahip olan kimselere göre her şey, dünya mataıdır. Böyle bir görüşe sahip olan kadınlar için de, aynı şekilde, erkek dahi dünya mataıdır. Mevki, para, siyasî ve iktisadî iktidar ve daha başka bir çok şeyler de bu bakımdan dünya mataı,

5a) Mustafa Baydar, Atatürk ve Devrimlerimiz, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, Çeltüt Matbaacılık Koll. Şti., İstanbul, 1973, sf. 300.

yani gelip geçici tatminlerdir. Ancak, Mevlâna'nın da belirttiği gibi, maddî vasıtalar, mânâ hedeflerine yükselebilmek için bize verilmiş merdivenler⁶ gibi olduğuna göre, bütün mesele, maddî imkânları manevî yükselişin bir vasıtası olarak görebilmektir. Bu bakımdan kadının ve erkeğin maddî varlığı ve sağladığı tatminler, mânâ hedeflerine yükselişte her ikisi (yani hem kadın hem erkek için) en faydalı vasıta. Çünkü, insan, diğer dünya matalarından farklı olarak, manevî varlığı ile de eşine yardımcı olan ve onu tamamlayan bir varlıktır.

O halde, Kuran'ın, bir erkeğin şahitliğine karşılık iki kadının şahitliğini şart koşan ve kız evlâda erkek evlâdın yarısı kadar miras payı tanıyan hükümlerini nasıl izah edeceğiz? Bu hükümler, kadın'a hiç bir miras hakkının tanınmadığı, şahitliğinin hiç bir surette geçerli olmadığı, hatta kendisinin kocasına ait terekeye dahil bir miras unuru sayıldığı cahiliyet devri (İslâm Peygamberinden önceki devir) âdetlerine karşı, Arap cemiyetine indirilmiş bulunan *ahıstırıcı* hükümlerdir. Dünyevî ilişkileri tanzim eden bu hükümlerin, donup kalmış (ilerideki sosyal şartlara göre tevhitte ibaret İslâmî öze daha uygun hale getirilecek elastikiyetten mahrum bir katılığa büründürülmüş) hükümler olduklarını düşünmek, kadın'ı vesayet altında bir varlık olarak kabul etme noktasına kadar bizi götürür. Bu noktaya vardığımız zaman, Kuran'ın diğer bir çok hükümleri ile ters düşeriz. Çünkü, bazı sûrelerin çeşitli âyetlerinde kadın-erkek mü'minlerin, kadın-erkek cömertlerin, kadın-erkek hayra koşanların nasıl bir manevî yükselişe namzet oldukları açıkca ifade edilmiştir. Yani Kur'anda kadın, erkek gibi, mes'uliyet sahibi olan ve hem cezaya hem de mü-kâfata lâyük görülen bir *Şahsiyet* olarak bildirilmiştir.

Poligami (çok kadınla evlilik) müessesesi hakkında da aynı muhakemenin yürütülmesi gerekir. Zaten, bir erkeğin dilediği kadar kadınla evlenebildiği ve gerektiğinde onların sırtından gelir sağladığı Cahiliyet devri Arap Cemiyetinde dört kadınla evlenme sınırlamasını getiren âyet, son derece kısıtlayıcı bir hüküm ihtiva etmiştir. Daha sonra, kadınlar arasında her bakımdan eşitlik sağlama şartını getiren

6) Bk. Mevlânâ, Fih-i Mâfih, Çeviren : Ülker Tarıkâhya, Maarif Vekâleti, Şark İslâm Klâsikleri, No. 28, Maarif Basımevi, İstanbul, 1954, sf. 95.

âyet durumu güçleştirmiş, fakat Nisa suresinin 129. cu âyetindeki “kadınlar arasında adalet (ve musavat) icra etmenize ne kadar hırs gösterseniz asla güç getiremezsiniz” hükmü çok kadımla evliliğin kesin yasaklanması niteliğini taşımıştır. Bu gücün maddi güç (yani para harcamalarında eşitlik sağlama imkânı ve kudreti) olduğunu zannedenler büyük bir yanlışlığa düşmektedirler. Maddi-ekonomik eşitlik sağlanabilir, fakat manevî olan sevgide eşitlik sağlanamaz. Buna mânevi güç yetmez ve yettiği ispatlanamaz. Bir erkek, “ben bunu sağlarım” iddiasında bulunuyorsa, bu iddiayı, Allahın bu konudaki “güç yetiremezsiniz” hükmüne karşı öne sürüyor demektir ki, onun imânından şüphe etmek gerekir.

Tasavvuf erbâbı, Kur’anın kadın-erkek eşitliğini ve bu suretle cemiyet vahdetini (birlik ve bütünlüğünü) sağlayıcı öz mânasından haberli olan ve bunu dile getiren kişiler oldukları halde, onların sözüne râğbet edilmeyerek Kur’anın Tasavvufî nitelikteki iç mânası görmemezlikten gelinmiştir. Atatürk’ün büyüklüğü bu iç mânaya (bu İslâmî öz’e) hukukilik kazandırmasında göze çarpar. Gerçekten, bütün tasavvuf erbabının fikirleri *kadın*’ın bir *şahsiyet* sahibi olduğunu belirten ve resmî hukukun bu yönde geliştirilmesi gerektiğini imâ eden Kur’anın gösterdiği istikametteki fikirlerdir. Meselâ, halk arasında Hacı Bektâşî Veli’ye atfedilen bazı mısralar, kendini gerçek müslüman zannederken kadınları hor görebilenlere verilmiş ne güzel cevaptır. En üstün ibadet olan aşk ibadetinde (yani Allah aşkını duyabilmede) kimin kimden üstün olduğunu bilmeye imkân yokken, kadınların erkeklerden daha düşük seviyede oldukları nasıl iddia edilebilir? Çünkü tevhit akidesi gereğince Hak aşkı, cemiyet aşkı ile aynılaşır. Cemiyete duyulan bağlılık ise en iyi hizmet ve feragatın anahtarlarıdır. Hacı Bektâşî Veli’ye atfedilen şu mısraların belirttiği gerçek de budur:

*Kadın erkek sorulmaz muhabbetin dilinde
Hakkın yarattığı her şey yerli yerinde
Bizim nazarımızda kadın erkek farkı yok
Noksanlıkla eksiklik senin görüşlerinde*

Hacı Bektâş’in, bu eşitliğin önemini iki defa belirtmesi çok yerindedir. Çünkü, kadın’ı aşağı bir varlık olarak kabul eden görüşler hem dinî bilgi bakımından noksan, hem de dünyevî gerçekleri ihâta ede-

miyecek kadar eksiktir. Asırlardan beri dünya nüfusunda kız ve erkek doğumlar % 50 civarında tahakkuk etmekte ve İslâmiyet herkesin (hatta kölelerin dahi) evlendirilmesini öngörmektedir. Şayet, erkek nüfusun dörtte biri dört kadınla evlendikleri zaman karılarına maddi refahta eşitlik sağlayabilecek kadar zengin ve âdil olsalar ve kendilerine Kur'anın verdiği vehmettikleri poligami hakkını kullanmaya kalksalar, erkek nüfusun geri kalan dörtte üçü (herkesin evlendirilmesini şart koşan İslamiyetin sağladığı) yuva kurma hakkını nasıl kullanacaklardır? Aslında kadın ve erkek nüfus, aynı bütünün yarısıdır. Ondan ötürü "kadınlar ancak erkeklerin yarısıdır" hadisi de bu gerçeği ifade etmekte, yoksa kadınları şahsiyetsiz ve mesuliyetsiz matalar olarak tanıtmamaktadır. Dış görünüşü itibarile ister kadın ister erkek olsun, dini mânâda *er kişi* durumuna geçebilmiş, yani *in-san-ı kâmil* olarak cemiyet bütünlüğünün külli beyni seviyesine yükselbilmiş her fert, cemiyetin, kadın ve erkek nüfus bölümlerinin kendi varlık bütünlüğünün yarısı olduğunu idrak eder. Çünkü o bütün cemiyetin saadet ve ızdırabının his merkezi olan bir beyin gibidir ve cemiyetin bütününi kendi vücûdu gibi benimsemiştir.

Örtünme meselesine gelince, Prof. Dr. Afet İnan'a göre "Müslümanlığın ilk devirlerinde, içtimai sınıf farkını belirtmek üzere, yalnız asil kadınların taşıdığı yarım bir yüz örtüsü (cıllab), Halife Ömer zamanında men edilmiştir". Abbâsilerden itibaren, sosyal eşitliğin sağlanması gayesile, yukarı sınıflara ait olan peçe, bütün sosyal sınıflarca benimsenerek, bilhassa şehirlerde yaygınlaşmıştır. O halde, Kur'anda mevcut olan ve örtünme hükümleri getiren âyetlerin nasıl bir vesile ile ve kimlerin ne gibi durumları dikkate alınmak suretile indirildiği hususunu bilmeden, örtünme hükümlerini (zamana, mekâna ve sosyal grupların özel şartlarına göre değişmeyen) mutlak hükümler olarak kabul edebilmeye imkân yoktur. Kur'anda İslâm kadınlarının (ve bilhassa Peygamberin ailesinden olanların) tanınıp ezaya uğratılmaması için örtünmeleri gerektiğine işaret eden bir ayet vardır⁷. Keza, Sahihi Buhârî'nin birinci cildinde yer alan Tecrid-i Sarih tercemesinde de bu hususa işaret edilmiştir. İslâm peygamberinin ailesine mensup kadınların geceleri evin dışındaki tuvalete giderken sırtlarına bir şey almaksızın evden çıkmaları

7) Bk. Afet İnan, aynı eser, sf. 31.

8) Bk. Kur'an, El-Ahzap Sûresi, Ayet : 59.

dolayısıyla tanındıklarını söz konusu edenlerin ısrarlarına rağmen peygamberin bizzat onların giyimlerine müdahale etmediği bilinmektedir. Örtünme ayetinin de bu maksatla (yani hanımların tanınarak ezaya uğramalarını önleme maksadile) indirildiği tecrid-i sarîh'de belirtilmektedir⁹.

O halde örtünme meselesinde, ayetlerin dış ve iç manalarını farkedebilen tasavvuf erbabının fikirlerine hak vermemeye imkân yoktur. Aslında, çeşitli kadın hakları bakımından Atatürk'ün Türk-İslâm kültürünün ana değer hükümlerini devirip atarak, onların yerine tamamen zıt nitelikte yeni değerler getirmediğini de kesinlikle ifade edebilmek mümkündür. Atatürk'ün yaptığı iş, geçmişte hür-köle, zengin-fakir ayrılıkları gibi kadın-erkek nüfusun menfaat ayrılıklarında dahi ortaya çıkabilmiş olan ve birliği bozucu nitelik taşıyabilen tatbikatın zaman ve mekân şartlarına göre giderilmesini gerektiren islâmî öz'e yeniden işlerlik kazandırmak olmuştur. Bunun için, sosyal muameleleri nizamlayan hukuki çerçevenin ihtiyaçlara uygun hale getirilmesinden daha mâkûl hiç bir hareket düşünülemezdi. Nitekim, hem Kur'an, sosyal muamelelerle ilgili hükümlerinde zamanla değişiklikler getirmiştir, hem de islâm peygamberi Medine Site devletinin anayasasını yapıp birçok defalar değiştirirken aynı laik ve elâstik hukuk düzenine duyulan ihtiyacı karşılama zaruretine dayanmıştır¹⁰.

İşte Atatürk'ün milletçe desteklenmesinin başlıca sebebi, batı ülkelerindeki bir çok devrimcilerden tamamen farklı bir "tabii lider" olmasıdır. Bu husus, bazı yabancıların da dikkatini çekmiştir. Bernard Lewis Atatürk' ve arkadaşları olan sivil ve askeri seçkinlerin "imparatorluğun yıkılmasından ve hânedânın sürülmesinden sonra bile, ne halka dalkavukluk etmeye, ne de onu boyun eğmeğe zorlamaya ihtiyaç duymaksızın, yine de itaat istemek —ve görmek— güven ve otoritesine sahip olduklarını" ifade etmektedir¹¹.

9) Bk. Sahih-i Buhârî, cilt I (Tecrid-i Sarîh Bölümü), çeviren : Ahmet Naim Babanzâde, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1976, sf. 139-140.

10) Bk. Amiran Kurtkan, Sosyolojik Açından Tasavvuf ve Lâiklik, Fatih Gençlik Vakfı Matbaası, II. Baskı, İstanbul, 1977, sf. 194.

11) Bk. Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, İng. çeviren : Metin Kırathı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970, sf. 289.

Atatürk 31 Ağustos 1925'de Kastamonu'da verdiği bir nutukta, kendi inkılâpçı hüviyetini ve kültürümüzün inkılâplara elverişlilik özelliğini çok açık bir şekilde dile getirmiştir. O şöyle der: "İnkılâpçılar onlardır ki, terakki ve teceddüde (ilerleme ve yenilenmeye) sevk etmek istedikleri insanların ruh ve vicdanlarındaki temayül-i hakikiyeye nüfuz etmesini bilirler. Bu münasebetle şunu da beyan ediyim ki, Türk milletinin son senelerde gösterdiği hârikaların, yaptığı siyasi, içtimai inkılâpların sahib-i hakikisi kendisidir". Zaten Mustafa Kemal, milletin kendi kültüründe mevcut ilerleme ve yenilenmeye elverişlilik özelliğinin millet tarafından nasıl kuvvetle hsedildiğini çok iyi bilen bir inkılâpçı olduğu kadar, Türk-İslâm kültüründeki bütünlüştürücü akidenin milli mücadelede oynadığı rolü de idrak eden bir lider olmuştur. Millî mücadeleye hakim olan bu kültür değerini 4 Ekim 1922 de Mecliste yaptığı bir konuşmada şu cümleleri ile açıklamıştır: "Milletimiz tek bir adam gibi, gösterdiği sarsılmaz vahdet ve gayret sayesinde bu muvaffakiyeti ihraz etmiştir." Yine Mustafa Kemal'e göre milli mücadeleden sonra başarılan inkılâplarda da önemli olan her işin gerçekleştirilmesinde en büyük sevk edici güç millettendir gelmiştir. Atatürk, bu hususu 1925 de İnebolu'da şöylece belirtir: "Mühim bir vazifenin ifâsında, benden evvel müteşebbis, millet olmuştur. Benim için şu veya bu vesile ile tehir ettiğim (sonraya bıraktığım) mühim vazifeyi, millet bana ihtar etmiş ve yaptırmıştır. Bunu milletinin ruh-ı müşterekindeki ulviyet ve rüşde parlak bir misal olarak zikredeceğim"¹².

Bu sosyal rüşd (yetişkinlik) nereden gelmiştir? Arnold Toynbee'ye göre batı'da yapılan reformları genellikle bir tepki dönemi takip eder, çünkü halk, yeniden teşkil edilen sosyal müessese ve tedbirlere hazır değildir. Bundan ötürü, yine, Toynbee'ye göre batı'daki reformlarda çok defa reform hevesi reformcu ile beraber ölmüştür. Çünkü, değişiklik, *kişiliğin gücü* ile yapılabilmştir. Bu kişiliğin, etkisi ortadan kalkınca heves kendini yenileyememiştir."¹³ Zaten, Hristiyan batı kültürünün *Tevhî'e* (bütünlük prensibine) yabancı hale getiril-

12) Bk. Prof. Dr. Âfet İnan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Türkiye İş Bankası Neşriyatı, Ankara, 1959, sf. 111.

13) Bk. Arnold Toynbee, Bir Devletin Yeniden Doğuşu, çeviren: Kâsım Yargıcı, Baha Matbaası, Ağustos 1971, sf. 280-281.

miş bir dinin değer hükümlerine dayalı oluşu, batı'da 1789 Fransız ihtilaline kadar fertlere *doğuştan itibaren verilen statüler*'in varlığını gerektirmiştir. Verilen statüler nizamında, gerek sosyal tabakalar, gerek cinsiyet kategorileri bakımından, doğuştan itibaren, insanlar arasında sun'i bir ayırım mevcuttur. Bundan ötürü, batı cemiyetlerinde kadın haklarının elde edilmesi, kadınların yaptıkları uzun mücadelelerden sonra mümkün olabilmektedir. "Fransız kadını ancak yüzyıllık bir mücadeleden sonra 1947 de, dördüncü cumhuriyette meclise katılma hakkını elde edebildi. İngiltere'de 1918, Almanya'da 1919, Amerika'da 1920 de kadının parlamentoya girme hakkı tanındı."¹⁴ Keza, dinin tevkitçi karakter taşımadığı ülkelerde *verilen statü*'ler nizamının sadece erkeğe kadını istismar etme fırsatını değil, fakat aynı zamanda çeşitli sosyal sınıflardan bazılarına diğerlerini sömürme imkânını da bahşetmesi, batı cemiyetlerinde *inkılâplardan* ziyade *devrim*'lerin ve ihtilâllerin vuku bulmasına yol açtı. Fransa'da 1789 a kadar çeşitli sınıflar arasında sosyal bünyeyi parçalayıcı hissiyatın hâkim olması tevhit değer hükmünün yokluğundan ileri gelmişti. Yine bu sebeptendir ki, Fransız ihtilâli, görünüşte *Kralığa* karşı yapılan bir ihtilâl intibamı vermesine rağmen, hakikatte *verilen statüler nizamı*'na karşı yapılmıştı. Şu halde, ihtilâlin temelinde Batı- Hristiyan kültürünün vahdet telkin etmekten uzak değer hükümleri bulunuyordu. Aynı değer hükümlerinin, kadın haklarında, zamanın ve cemiyetin şartlarına göre kendiliğinden bir değişikliğe ve serpilmeye imkân vermeyişi de, bu hakların ancak mücadeleden sonra elde edilebilmesini gerektirmiştir.

İslâmiyetin VII. asırdan itibaren getirdiği *kadın hakları*'nın çeşitli İslam cemiyetlerinde farklı şekillerde realize oluşu da, o cemiyetlerin kültür sistemlerinin bu realizasyon için farklı ölçülerde elverişli olmasından ileri gelmiştir.

"İslamiyetten önceki Arap cemiyetinde kadın, topluluğun bir üyesi değil, erkeklerin tam hâkimiyeti altında en kötü şartlara tabi idi. Çeşitli nikâh şekilleri ile kadına bir mal gibi muamele ediliyordu. Güç şartlar içinde yaşayan Cahiliyye (İslamiyetten önceki devir)

14) Bk. Mustafa Baydar, Atatürk ve Devrimlerimiz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çeltüt Matbaacılık Koll. Şti., İstanbul, 1973, sf. 300.

Arapların çöl hayatındaki bütün külfetli işleri başaran kadın'a, hak tanıma mefhumu yoktu. Kadın, vesayetten dahi mahrum bir durumda idi ve kendisi de terekeye giren esir sınıfına dahil oluyordu. Bütün bu durumlar belki de Arap —yarımadasındaki iklimin tesiri ile çöl— göçebe hayatının icap ettirdiği gibi, erkeğin mücadele kudreti yanında kadını aşağı bir mevkie sokmuştur¹⁵. Bugünkü Arap cemiyetinde kadın hakları İslamiyetin gerektirdiği ölçüye ulaşamamışsa, bunda yine Arap kültürünün eski bakiyelerinin rolü vardır diyebiliriz.

Diğer birçok müslüman ülkelerde İslamiyetin kadın hakları konusunda vaad ettiği imkânların kuvveden fiile çıkamayışında da, bu memleketler halkının eski kültür değerlerinin bu bakımdan ya öteden beri elverişsiz olması veya sonradan bozulmuş olması rol oynamıştır. Nitekim Cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk'ü Ankara'da ziyaret eden Afgan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye'deki inkılaplara hayranlık duyarak, bunları kendi memleketinde de uygulama arzusuna kapıldığı bilinmektedir. Fakat, Ankara'daki görüşmelerinde Atatürk'ün kendisine yaptığı bütün ikazlara ve tembihlere rağmen, inkılaplara hazır olmayan bir sosyal bünyeye özellikle çeşitli kadın haklarını getirmek istemesi üzerine büyük bir tepki ile karşılaşan Amanullah Han, neticede tahtından vazgeçmiş ve canını kurtarabilmek için de memleketinden kaçmak zorunda kalmıştır¹⁶.

Osmanlı İmparatorluğunun duraklama ve gerileme devrinde, özellikle şehirlerde göze çarpan harem hayatına ve kadın haklarını kısıtlayıcı sosyal şartlara rağmen, köy çevrelerinde kadın'ın sosyal faaliyetlerde erkekle yanyana ve çalışma hayatının içinde yer aldığı söylenebilir. Buna karşılık, İslam dininin tevhit prensibinin kadın-erkek bütünleşmesinde de ele alınabilecek ve işlenip yorumlanabilecek öz değerlerinin, Osmanlı duraklama ve gerileme devri boyunca, özellikle şehir hayatında aslından saptırılmış olduğu bilinmektedir. Fakat bu devrede dahi Osmanlı cemiyetinin *tavassuf* akımından etkilenen bir kesiminde Türk-İslâm kültürünün tevhitçi nitelikteki bir çok değer hükümleri gibi kadın-erkek ahengini destekleyen değer

15) Bk. Prof. Dr. Afet İnan, Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1964, sf. 28.

16) Bk. Mustafa Baydar (Aynı eser, sf. 302).

hükümleri de aslına uygun bir halde muhafaza edilmek üzere zamanın şartlarına göre yorumlanarak bugüne kadar gelebilmiştir. *Muhafaza* kelimesini kullanırken kastımız, *tabrikatta* değilse bile hiç olmazsa *anlayışta* uygunluğun devam ettirilmiş olmasıdır. Eğer böyle olmasaydı, XIX. asırdan itibaren Türk kadınlığını temsil eden aydın kadınların ortaya çıkmaları büsbütün güçleşirdi. Halbuki bu aydın kadınlar hatta gazete çıkarmışlar ve kendi arzularıyla yazı yazma hususunda teşebbüse geçmişlerdir. 19 Ağustos 1311 (1893) de, haftada iki defa neşredilmek üzere faaliyete geçen "hanımlara mahsus gazete" de hem sosyal durumumuzu, hem de bununla ilgili olarak kadın haklarını müdafaa eden tahsilli hanımların tahlili (analitik) bazı makalelerine rastlıyoruz. Bu da, bize, o vakte kadar, kadın, erkek bütün müslümanlara beşikten mezara, okuma ve öğrenme yükümlülüğünü getiren İslami değer hükmünün iyi hazmedildiği çevrelerde genç kızların hususi derslerle zaten öğrenimlerini tamamladıklarını göstermektedir. Balkan Harbinin sebep olduğu felaketler bütün Türk düşünürlerinin kadın hakları konusunu daha ayrıntılı bir şekilde ele almalarına yol açtı. Bir çok yazarlarımız bu harpten sonra çıkan makalelerinde Balkan felaketinin sebepleri arasında Türk kadınına sosyal hayatta sahip olması gereken yerin verilmeyişini önemli bir sebep olarak öne sürmüşlerdir. Balkan harbinden önce de bazı mesleklerde kızların yetiştirilmesi zarureti kızlar için okullar açılmasında rol oynamıştı. 1843 de kadınlara ebelik tahsili yapma hakkı tanınmış, 1869 dan itibaren Rusçukta ve İstanbul'da açılan kız meslek okulları ile kızlara mesleki tahsil imkânı verilmişti. Balkan Harbi, kadınların eğitim imkânlarının arttırılmasında etkili olmuştur. 1913-1914 de İstanbul'da kızlar için ilk lise açılmış, 1917 de ise kız öğrencilere dişi ve hekim olma hakkı tanınmıştı. 1924 de açılan ve 1934 de Akademi ünvanını alan Musiki mektebine 1936 dan itibaren kız öğrencilerde alınmaya başlanmıştı¹⁷. 1911 den 1913'e kadar savaşın içinde bulunan Türkiye'de, kadını sosyal hayata iten şartlar, modern teknolojinin hayatı hızlandırdığı XX. asrın cephede ve cephe gerisinde doğurduğu ihtiyaçlardan ortaya çıkmıştı. "Diğer yerlerde olduğu gibi, modern savaşın baskıları, sür'atli değişiklikleri zaruri kıldı; büyük Avrupa devletleriyle birdenbire yakın ilişki ve ittifak içine girmiş Türkiye gibi doğulu ve islâmî bir ülkede, bu değişiklikler özel-

17) Bk. Prof. Dr. Afet İnan, Aynı eser, sf. 87, 113.

likle şiddetli ve alt-üst edici idi. Genel seferberlik milyonlarca Türk'ü evinden barkından koparıp onları yeni yerlere, ödevlere ve birliklere götürdü ve büyük, modern ve askeri bir örgütün parçası yaptı. Onların bıraktığı boşluğu doldurmak için onbinlerce Türk kadını inzi-vadan çıktı ve onlara iş hayatına girmek için müphem imtiyazlar, tanıdı"¹⁸.

Daha sonraki devrede bu *müphem* imtiyazların sağlam ve kesin haklar haline geçebilmesinde Atatürk'ün getirdiği *hukuki statü* kadar yine Atatürk'ün işaret ettiği *sosyal rüşd* rol oynamıştır. Türk tarihinin derinlerinden gelen ve içtimai vicdanda yankılanan *kadın'a saygı* değer hükmü, İslamiyetin getirdiği kadın hakları ve onları zamanın ve cemiyetin şartlarına intibak ettirme zarureti ile desteklenmiştir. Bu destek sanki, gizli dehlizlerden akarken toprağı dipten sulayan ve müsait bir noktada hemen yer üstüne çıkmaya hazır bulunan kuvvetli bir sel gibi mutasavvif çevrelerde varlığını muhafaza etmiş ve cumhuriyet devri inkılâpları ile kuvveden fiile geçmiştir. Gerçi, zamana ve cemiyetin değişen şartlarına göre sosyal münasebetleri nizamlayan hükümlerin değiştirilmesi prensibi zaten Mecelle'de yer almıştır¹⁹. Ancak, buna rağmen Mecelle'nin aile hukukundan mahrum olması kadın haklarını kısıtlayan, yozlaştırılmış - tatbikatın, kalıplaşmış normlar yardımıyla devam edegelmesinde rol oynamış bulunuyordu. Zaten, sosyal bünyenin zayıflamasına yardım eden önemli faktörlerden biri de aile'yi nizamlayan örf ve adet hukukundaki bu zoraki kalıplaştırma olmuştur. Halbuki Atatürk, inkılâpların bile somut ve kalıplaşmış hedef ve programlara dayalı doktrinler gibi katılaşmasını ve zamana intibak kabiliyetini kaybetmesini istemiyordu. "Atatürk, devrimin donup kalmasından sakınıyordu", "doktrin istemem donar kalırız" diyordu²⁰. Bundan ötürü onun şeriat hükümlerinde kalıplaşmış ve dondurulmuş, bir aile hukukunu da tasvip edemeyeceği meydandaydı. Halbuki Türk-İslâm kültürünün, gelişen ihtiyaçlar karşısında hukuki normlar ilâve edilerek zenginleştirilmesi için

- 18) Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, İngilizceden çeviren : Metin Koratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970, s. 237.
- 19) Bk. Osman Ergin, Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle, İrfan Matbaası, İstanbul, 1973, sf. 111.
- 20) Bk. Prof. Dr. Emin Faik Üstün, Ülkücü Atatürk, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler kitabı içinde, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1959, sf. 99.

yapılan hamlelerde aile ve miras hukuku bakımından gecikmeler ve yetersizlikler göze çarpmıştır.

Prof. Dr. Z. F. Fındıkoğlu'na göre, Mecelle'nin evvelâ iktisadî münasebetleri tanzime yöneltilmekle 1926 Medeni Kanununa geçiş için bir zemin hazırladığı muhakkaktır Böylece Mecelle, muamelatı hiç olmazsa şeklen dinden ayırıp laikleştirmek suretile, laik kanunların yaygınlaşması için bir başlangıç teşkil etmiştir. Ne var ki, Mecelle'nin tedvininde en önemli rolü oynayan Ahmet Cevdet Paşa'nın, muamelâtı tanzim eden laik kanunların hazırlanışını küfre saplanmak olarak nitelendiren kimselerden "ulema gürühu" olarak bahsetmesi sebepsiz değildir. Ahmet Cevdet Paşa'nın özellikle nikâhlanma işlerini ve aile hukuku sahasını Mecelle'nin şumülü dışında bırakmak suretile, hiç olmazsa iktisadî muamelâtın lâikleştirilmesi ve zamanın ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesi için zekice bir siyaset güttüğü tahmin edilebilir²¹. Ahmet Cevdet Paşa'yı ve Mecelle'nin tedvininde rol oynayan diğer şahısları böyle bir çekingenliğe sevkeden kuvvet, Mecelle gibi laik bir kanunun çıkarılmasını gerektirecek kadar hayati ihtiyaçları bizzat hissedenden kalabalık halk kitlesi değil, fakat ağırlık teşkil eden şeriatçı ulemâ grubuydu.

Şu halde, bilhassa Mecelle'nin tedvini sıralarında açıkça hissedilir hale gelen, fakat duraklama ve gerileme devrinin başlarından itibaren zaten müşahade edilegelmekte olan gerçek, Osmanlı cemiyetinin Türk-İslâm kültürüne ait değer hükümleri açısından *ikili bir yapı*'ya sahip olması gerçeği idi.

Temelde yer alan ve sarıklı ulemâ tarafından tekfir (küfre saplanma) ile töhmetlendirilmek suretile hor görülen bir mutasavvıflar kitlesi, laik hukuka ve inkılâplara son derece elverişli bir tutum içinde bulunuyor ve genellikle, halkın tasvibini kazanıyordu. Buna karşılık, kendilerini ilmen üst düzeyde kabul eden, fakat aslında ilmî vukupları mutasavvıflara nazaran çok geride kalan sarıklı ulemâ sınıfı ise, şeriatı (bilhassa aile hukuku sahasında) kalıplaştırma tutumunda direnerek ayrı bir sosyal yapı unsuru meydana getiriyorlardı.

21) Bk. Z.F. Fındıkoğlu, *İçtimaiyat*, cilt : III - Hukuk Sosyolojisi, İktisat Fakültesi Neşriyatı, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1958, sf. 240-241.

İşte, Atatürk'ün büyüklüğü, temeldeki bu zengin manevî değerler hazinesini ve onun halk tarafından benimsenen değerini takdir edebilmesi ve bunu inkılâplara yatkınlık hususunda *milletin rüşdü* olarak teşhis edebilmiş olmasıdır. Gerçi, duraklama ve gerileme devrinden itibaren belirgin hale gelmeye başlayan bu ikili yapının tamamen *kesin bir hudutla* birbirinden ayrılmış iki kısımdan oluştuğu söylenemez. Yer yer, kalabalık halk kitleleri içindeki mahdut grupların şeriatçı ulemânın etkisinde kaldığı muhakkaktır. Fakat, özellikle XV. asrın sonlarından itibaren haşiyecilik ve nakilcilikle meşgul olan şeriat ulemasının donmuş hale gelen görüş ve anlayışlarına karşı, taassubdan uzak bir laik anlayışla aile hayatı ve kadın haklarıyla ilgili yorumlara yönelebilen tasavvuf erbabı geniş halk kitlelerinin içten tasvibine mazhar olabilecek nitelikteydi. Zengin-fakir, hür-köle, kadın-erkek ayırımlarını ve sömürüleri, İslâmiyetin öz değeri olan tevhit (birlik, bütünlük) prensibine aykırı bulan bazı mutasavvıfların her türlü inkılâba ve laikliğe yatkın fikirleri bu bakımdan İmparatorluğun başlangıcından sonuna kadar hiç değişmemiş ve Cumhuriyet Türkiye'sinde inkılâplara uygun bir halk efkârının doğması da bundan ötürü kolaylıkla mümkün olabilmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun devamı süresince muhtelif tarihlerde yaşamış tasavvuf erbabının ifadelerinden alacağımız (laikliğin ve feminizmin müdafaası mahiyetindeki) fikirler bu hükmümüzün doğruluğunu ispata yarayabilir. Burada, kadın haklarının yanı sıra laikliğin de müdafaasını ihtiva eden görüşleri ele almamız sebepsiz değildir. Kadın haklarının ancak zamanla değişen sosyal ihtiyaçları tam mânâsile dikkate alabilecek bir laik hukuk yardımıyla sağlanabileceği sür'atli değişme asırları, feminizmin laiklik kavramından ayrı olarak yürütülemeyeceği asırlar olmuştur. Nitekim laiklik ihtiyacı ilk olarak ticari-iktisadî muamelâtın tedvini (kanunlaştırılması) bakımından hissedilmiş ve Mecelle tedvin edilmiştir²². Fakat aile hukuku ve kadın hakları bakımından da aynı ihtiyacın hissedildiği veya günün birinde mutlaka hissedileceği fikri, bir çok tasavvuf erbabının ifadelerinde, önceden, açıkça belirtilmiş bulunmaktadır.

Mutasavvıflardan ilk olarak Mevlâna'nın fikirlerini ele almakla söze başlamamız uygun olur. Mevlâna Fih-i Mafih isimli eserinde

22) Bk. Z.F. Fındıkoğlu, Hukuk Sosyolojisi, sf. 242.

birlik (bütünlük) fikrinin ifadesi olan Tevhit prensibinden ibaret İslâmî öz'ü, bütün zamanların ve cemiyetlerin, sosyal dertlerinin devâsı olarak tanır. Mevlânâ'ya göre bütün mukaddes kitaplar (ve bunların sonradan tahrif edilmiş olanlarının ilk indirildikleri hâli) hep, bu devâyı ihtiva eden numunelerdir. Bu kitaplarda yer alan ve zamanın şartlarına göre ve birer numûne halinde somut ifade kalıplarına aktarılmış (sosyal münasebetleri nizamlayıcı) hükümler, aslında herhangi bir attar (bir eczane) dükkânından çıkarılmış ve kâğıda dökmüş şifâlardır. Şifa, numunenin özünde mevcut olan *birlik* âkidesidir. O halde, her devrin ilâcı sosyal hastalığın ve ihtiyacın değişen özelliklerine göre (yorum yapmak ve gerekirse laik hukuk tedvin etmek suretile) o dükkândan (yani İslâmiyetin her zaman ve mekân için geçerli olan öz değerlerinden ve prensiplerinden) çıkarılabilecek durumdadır ve çıkarılmalıdır. Mevlâna bir tek kitabın (Kur'anın) içine somut ifadelerle sığdırılmış çözümlerin, her asrın dertlerine devâ olduğunu zannetmenin (ve özü İslâmiyetin öz değerlerine bağlı bir laik hukuka duyulan ihtiyacı inkâr etmenin) akılsızlık olacağını belirtmektedir. Gerçi, iç mananın görülebilmesi için Kur'anın sosyal muamelelerle ilgili ifadelerinin dahi aynen muhafazası gerekmektedir. Mevlânâ, örtünme açısından da önemli bir hususun, zamana ve cemiyetin ihtiyaçlarına göre, tahriklere sebep olarak aile bütünlüğünü bozmayacak kadar serbest ve rahat giyime imkân verebilecek bir ölçü olması lâzım geldiğini îma etmektedir. Ona göre, kadını aşırı ölçüde kapanmaya ve örtünmeye zorlamak, başkalarının merakını daha fazla uyandırarak onları daha ziyade tahrik eder²³.

Evvelce Hacı Bektâş-ı Veli'ye ait bazı mısraları kaydetmiştik. O mısralarda Hacı Bektaş, kadın-erkek farkının, şahsiyetin olgunluğu açısından asla söz konusu edilemeyeceğini belirtmektedir. O kadar ki, bu farkın varlığını öne sürenler İslâmiyetin öz mânâ ve ruhunu anlayamamış oldukları için (kadın da erkek de olsalar) noksan görüşlü kişilerdir. Sadece Hacı Bektaş'a göre değil, fakat bütün mutasavvufalara göre, şahsiyetin olgunluğu açısından asıl fark, erkek-kadın farkı değil, *insanı-hayvan* durumunda olan kişilerle *insan-ı kâmil* olabilmiş fertler arasındaki farktır. İnsan-ı hayvan dış görünüşü insan

23) Bk. Mevlânâ, Fih-i Mafih, çeviren : Meliha Ülker Tarıkâhya, Maarif Vekâleti Yayını, Şark - İslâm Klâsikleri, Maarif Basım-evi, İstanbul, 1954, sh. 123, 132.

gibi olmasına rağmen ,içi hayvandan farksız olan kimsedir. İnsan-ı kâmil ise, kendisine çizilen ve dik bir yokuş gibi olan olgunlaşma yolunun zirvesine yükselmekten ibaret olan aslı hedefine sâdik kalmış ve sözünün eri olmuş (kendisine verilen insanlık kabiliyetini kuvveden fiile geçirebilmiş) kişidir. Kur'anın el-beled sûresinde söz konusu edilen sarp yokuş'u çıkanlar insan-ı hayvan ve insan-ı kâmil olma hedefleri halinde kendilerine gösterilmiş olan iki yoldan ikincisini (yani sarp bir yokuş gibi zor olanını) seçenlerdir. Sûre, asıl ayırımın bu olduğunu îma eder. Sûrenin (El-Beled suresinin) 10. cu âyetten sonraki âyetleri bu gerçeği gayet açık bir ifade ile belirtir:

“Biz o'na iki de yol gösterdik: Fakat o, sarp yokuşa saldıramadı”. “Bu sarp yokuşun ne olduğunu bilirmisin”? sorusunun cevabı, sûrenin daha sonraki âyetlerinde şöylece verilmektedir: “O (sarp yokuş), kul azad etmektir. Yahut (yaygın) bir açlık gününde yemek yedirmektir. Yakınlığı olan bir yetime, yahut toprakta sürünen (çok fakir olan) bir yoksula (yardım etmektir). Sonra da (o sarp yokuşu aşıp geçerken) îman edenlerden birbirlerine Sabr (ve sebât) ı tavsiye, (halka) merhameti tavsiye edenlerden olmaktadır²⁴.”

Görülüyor ki, âhirete ve dünyaya hizmet, Kur'anda iç içe ele alınmıştır. Namazda cemaate bir erkeğin imamlık etmesi, sadece erkeklerin din işlerinde liderliğe ehil olduklarını ifade etmez. Zaten İslamiyette *Ruhban* sınıfı da yoktur. Asıl dînî liderlik, yukarıda söz konusu edilen *sarp yokuş'a* tırmanırken önde gidenlerden olmak, böylece insanlara iyi bir numune teşkil etmektir. Bu hususta, kadınlar ve erkekler arasında hiç bir fark gözetmeyen Kur'an, bundan ötürü bir çok sûrelerinde kadın-erkek cömertleri, kadın-erkek hayra koşanları zikretmektedir. Böylece *Kur'an*, *gerçek mânâda insan* veya *insan-ı kâmil* olabilmenin, kadınlık ve erkeklikle ilgili olmadığını ifade etmektedir. Sarp Yokuşu çıkabilen kadın, kur'ana göre er kişidir, yani, yaradılışındaki insanlık kabiliyetini realize etme (kuvveden fiile geçirme) hususunda ahde vefa edebilmiş kişidir. Onun için mutasavvıflar, şiirlerinde sadece *insan* kavramını ele alırlar. Fakat kadın, erkek ayırımını yapmazlar. Eğer onlar *er kişi* tabirini kullanırlarsa, bu kavramla da kadınlık ve erkeklik gibi sûret (dış görünüş) farklarını

24) Bk. Hasan Basri Çantay, Kur'anı Hakîm ve Meal-i Kerîm, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1953, cilt: III, sf. 1158-1159.

dikkate almaksızın sîretindeki (iç âlemindeki) cevheri iyi kullanabilen *gerçek insan*'ı kastederler. Malatyalı Niyazîî Mısri, bu hususu bir çok şiirlerinde ortaya atar, Deselâ:

*Sûrette nam ver benim
Sîrettedir mâdenim*²⁵

mısralarında ifade edilen gerçek ne kadar açıktır. İşte bu mânâ derinliği ve sathîlikten çok uzak olan bu derinlemesine İslâmî anlayış, Tasavvuf erbabını laikliğe götürmüştür. Böylece mutasavvıflar, kadınlara erkek arasında sosyal muameleler açısından bazı farklar gözetilen âyetlerin (yani *şeriatın*) İslâmın hakikatinin (Tevhitten ibaret İslâmî özün) muhafaza edilebilmesi için her zamanın ve her cemiyetin kendi şartlarına göre yeniden ele alınması zaruretinin inandırıcıdır. Bundan ötürü Niyâzîî de

*Şeriatın sözleri hakikatsiz bilinmez*²⁶

derken bu gerçeği ifade etmek istemiştir.

1865 de Balıkesir'de doğan ve hem Osmanlı İmparatorluğunun son devirlerinde, hem de cumhuriyet devrinde yaşayan mutasavvıflardan Abdülaziz Mecdi Efendi de, bazı kimselerin fena gördüğü inkılâpları ve bu arada kadın inkılâplarını âyetlerle izah ederek, bütün bu inkılâpların sonunun hayırlı olacağını ve Türk milletinin bu sayede refah ve saadete ulaşacağını belirtmiştir. İnanışın bir vicdan işi olduğunu ve hükümetin de bu işe esasen karışmamakta bulunduğunu²⁷ belirterek laiklik konusundaki davranışını ortaya koyan Şer'îye Vekâleti Müsteşarı Abdülaziz Mecdi'nin tasavvuf sahasındaki yetiştiricisi büyük mutavassıflardan Ahmet Amiş Efendidir. Ahmet Amiş'in hayatına ait Osman Ergin'in naklettiği bir hâtırayı (kadın inkılâplarına elverişli zemini hazırlayan tasavvuf akımının müspet etkilerini açıklayabilecek iyi bir misal olarak) buraya almamızda fayda vardır. Fatih Baş Türbedarı olan Ahmet Amiş Efendinin Şehzade.

25) Bk. Niyazîî Mısri Divanı, Şahin Matbaası, 1976, sf. 22.

26) Bk. Niyazîî Mısri Divanı, sf. 103.

27) Bk. Osman Ergin, Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun, Hayatı ve Şahsiyeti, Kenan Basımevi, İstanbul 1942, sf. 258-259.

başındaki Fevzi Paşa konağında oturduğu sıralarda Osmanlı ailelerinde kadınların örtünmesi adetinun yaygınlığı düşünülürse burada belirteceğimiz davranışın ne derece ileriye yönelik bir tutumun belirtisi olduğu açıkça ortaya çıkar.

“Bir gün, Ahmet Amiş Efendi, yemek yenilmek üzere tam sofraya oturduğu sırada, evde ekmek olmadığını refikası (eşi) haber verir. Ekmek almak için bakkala gönderilecek o sırada evde başka kimse de bulunmadığı için, gidip kendisinin almasını Amiş Efendi refikasına söyler. O da cevaben, hemen dışarı çıkmak için çarşafı olmadığını, şimdi falanın geleceğini ve ona aldıracağını söylerse de, Ahmet Amiş Efendi beklemek istemeyerek

— Böyle çık al, beis yok

der.” Ertesi günü Türbede kendisini ziyarete gelen Abdülaziz Mecdi Efendiye, kendisi bu konuda biraz aceleci davranmış olsa da, istikbalde örtünme konusunun nasıl olsa bu mecraya gireceğini ve girmesinin hayırlı olduğunu belirtmek üzere:

— “Her halde söylediğim gibi olacak, çarşaf kalkacaktır” demesi²⁸, Mevlânanın beri devam edegelen hür düşüncenin Tasavvuf akımında nasıl serpilmiş ve inkılâplara kadar gelip dayanmış olduğunun açık bir delilidir.

Gerçekten, bir çok batılı kaynaklarda da rastladığımız gibi, tarihteki kültürel şartları ve sosyal bünyenin bazı özelliklerini belirtmeleri bakımından, geçmiş devirlere ait şiirler ve hâtıralar, sosyolojide sık sık müracaat edilen kaynaklardır. Bizim dayanabileceğimiz bu tür kaynaklara göre de Tasavvuf İslâmiyetin hakikatini teşkil eden öz değerlere ve bilhassa birlik akâdesine yönelme yolu olması itibarile gerçek islâmî yoldur. Çünkü İslâmî Terbiye, Kur’anın insanlara gösterdiği *insan-ı kâmil* olma hedefini, varlığın aslı gayesi olarak benimseten ve insanlığı bu hedefe götürebilecek olan geniş bir yoldur. Bu yolun içinde, bazı öncülerini izleyenlerin ortaya koydukları ve maddî-manevî terbiye dozlarının farklı bileşimlerinden oluşan muhtelif müesses usulleri ile (bazı kimselerce tarikat deilen) bir takım müesseseler belirmiştir. Hepsi aynı zirveye (Kur’anın hedef olarak göster-

28) Bk. Ergin, Aynı eser, sf. 160-161.

diği insan-ı kâmillik zirvesine) yönelen aynı geniş İslâmî Terbiye yolunun muhtelif çizgilerle birbirinden ayrılmış gibi görünen, fakat hepsi de tâli bölümler durumunda olması gereken bu müesseselerden hiç biri başlangıçta diğerlerini hor görmediği halde, sonradan bazı ayrılıklar ortaya çıkmıştır. İslâmiyetin *ruh* ve *beden* muvazenesini ön gören terbiyesinden uzaklaştıkları ölçüde ana yoldan ayrılan bu müesseselerden bazılarını Tarikat denmesine rağmen bunlar sadece isimen Tarik durumuna düşmüşlerdir. İslâmî Öz'den bu ayrılış, söz konusu ettiğimiz, müesseseleşmiş terbiye metodlarından bazılarının *ideal denge* durumundan aşırı ölçüde saptırılmaları dolayısı ile olmuştur.

Gerçek manasile tasavvuf, ruhun olgunlaşmasını temine çalışırken, vücudu meşru isteklerinde tatmine çalışan ve böylece ruhla beden ihtiyaçlarını dengeli bir şekilde ele alan İslâmiyete son derece uygun olan gerçek İslâmî anlayışın ta kendisidir. O halde, Tasavvuf, madde ve mânâ unsurlarının en ideal bileşimidir ve İslâmî yolun ana istikamet çizgisidir.

Halbuki, yozlaştırılmış ve ana yoldan saptırılmış olan terbiye yollarında, insanın vücut varlığını en tabii hakları dahi (bazı âyetlerin aşırı bir gayretkeşlikle yorumlanması neticesinde) kısıtlanmıştır. Bu türlü bir aşırılığa sapmadıkları için gerçek İslâmî anlayışı temsil eden mutasavvıfların ise (Mevlânadan Ahmet Amiş Efendiye gelinceye kadar ele aldığımız misallerde görüldüğü gibi), kadın hakları ve örtünme konusunda Cumhuriyet devri inkılaplarına son derece müsait bir zemin hazırladıkları ve maşeri vicdanı etkiledikleri söylenebilir.

İşte, Atatürkün dehası ,halkın vicdanında müspet akisler yaparak devam edegelen İslâm kültürünün gerçek değerleri ile çağın şartlarının bağdaşabildiğini inkılâplarla fiilen göstermiş olmasında göze çarpar. Bu özelliği ile Atatürk İslâmiyetin ölümsüz bir değer hükümleri manzumesine sahip olduğunu Cumhuriyet inkılâplarında bir kere daha ortaya koyarak Türk-İslâm kültürüne en büyük hizmeti yapmıştır diyebiliriz.

